उत्तरदिग्देशकालभवे । "यदैरवैरिवोदीच्यानुद्धरिष्यन् रथानिव" रघुः । २कर्मसमाप्तौ कर्त्तव्ये दक्षिणादिदानादिरूपे कर्मादौ च । "अन्यतरोरथानुदीच्येषु"कात्या० २२,२,२५ । "अन्यतरोयुक्तान् रथानुदीच्येषु ददाति" कर्कः । यथा होमादौ प्रकृतहोमानन्तरं कर्त्तव्योदकाञ्जलिसेकादि । यथाह सं०त० "अथोदीच्यकर्म, तत्र गोभिलः । "समिधमाधायाग्नुपर्युक्ष्य तथैवोदकाञ्जलीन् सिञ्चेत् अन्वमंस्याः"इति यथायथमूह्यम् । उदीच्यदेशाश्च यदावन्त्याः पश्चिमोत्तरस्या देशभेदाश्चे च मत्स्यपुराणे दर्शिताः यथा "वाह्लीका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः । परन्त्राश्चैव शूद्राश्च पह्लवाश्चात्रखण्डिकाः । गान्धारा जवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः । यक्षा कुक्षाः पुलिन्दाश्च पारदा हारमूर्त्तिकाः । रामठाः कण्ठकाराश्च केकया देशवासिकाः । क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि च । आत्रेयोऽथ भरद्वाजः प्रस्थलाः सदयेरकाः । लम्पकाश्चलगानाश्च सैनिकाः सकुशाकुलैः एते देशा उदीच्यास्तु पुराणैः परिकीर्त्तिताः"। हरहर्ष०कूर्म्मविभागे तु अन्येऽपि ते उक्ता यथा "उत्तरतः कैलासो हिमवान्मलयान् गिरिर्मेरुश्च । क्रौञ्चो मेरुः कुरवस्तथोत्तराः कुरुमीनाश्च । केकयवातियाश्वमुखभोगप्रस्थार्जुनायनाग्नीध्राः । आदर्शान्महीपिलिगर्तसुरगानमाश्वमुखाः । केयधरचिपिटनासिकदासेरकवाटधानमरधानाः । तक्षशिलापुष्कलावतकैलावतकण्ठधानाश्च । अम्बरमद्रकमालवपौरवकच्छारदण्डपिङ्गलकाः । माण्डकलकूणकोङ्कणगीतकमाण्डवभूतपुराः । गान्धारयवोपतिक्षेमताक्षराजन्यखचरगव्याश्च । यौधेयदासमेयाःग्रामाकाः क्षेमधूर्त्ताश्च" अनयोर्गिरोधपरिहारः अमेयाभेदात् नामान्तरानुल्लेखाच्च बोध्यः ।

उदीच्यवृत्ति स्त्री "षड्विधमेऽष्टौ समे कलास्तास्च समे स्युर्नो निरन्तराः । न समात् परात्रिता कला वैतालीयेऽन्ते रलौ गुरुः" इत्युपक्रम्य "उदीच्यवृत्तिर्द्वितीयतः सप्तोऽपेण भवेदयुग्मयोः"छ०र०उक्ते वैतालीयभेदे वृत्ते । [देशे ।

उदीप त्रि० उन्नता आपीयतः अच् समा० रत्वम् । उन्नतस्थले

उदीरण न० उद्+ईर-ल्युट् । १उच्चारणे "उदुपातः प्रणयोयासां न्यायैस्त्रिभिरुदीरणम्"कुमा०वृ० तत्रैव स्त्री ।

उदीरित त्रि०उद्+ईर-क्त । १कथिते २उद्दिष्टे ३प्रेरिते च । "अभिधानमुदीरितेन्द्रियः"कुमा० । भावे क्त । ४कथने न० ।

उदीर्ण त्रि० उद्-ऋ-क्त । १उदिते २नष्टे ३उद्दिष्टे च । "उदीर्णरागप्रतिरोधकं मुक्तः" माघः । "भवन्तमवरोदीर्णसंसारकाश्यो महासुरः" कुमा० । ४विष्णौ पु० । "उदीर्णः सर्वतश्चक्षुरनीशः शाश्वतःस्थिरः" विष्णु०स० ।

उदुत्य न० उदुत्यमितिपदयुक्तम् । सूर्योपस्थानार्थे मन्त्रे स च सन्ध्याप्रयोगे दृश्यः "उदुत्यञ्चजातवेदसं देवं वहन्ति केतवः दृशे विश्वाय सूर्यम्" इति तत्परम् । तच्चतुरित्युपस्थानं मन्त्रा ब्रह्मस्य सिद्धिदाः । काशीख० ।

उदुम्बर पु० उदुम्बरवत् । (यज्ञडुमर) १वृक्षे । २देहस्थां १नपुंसके ४कुष्ठभेदे च ५ताम्रे न० । ६अशीतिरक्तिकापरिमिते कर्षे पु० । उदुम्बरशब्दे उदा० । "यदुदुम्बरवर्णानां घटीषु मण्डलं महत् । शीतं न गमयेत् स्वर्गं किमत् क्रतुगतं भवेत्" । सौत्रमणीयागे सुरापाणदुष्टत्वबोधकम् । "क्षीरेरक्तमक्षिकोदुम्बरत्वञ्च साधितम्" । कच्छुरामूलकल्कं वा उदुम्बरफलोपमम्" सुश्रुतः । ७शाल्वजनपदावयवे च । "शाल्वावयवेत्यादि" पा० ततोभवाद्यर्थे ष्ट्रञ् । औदुम्बरि तद्भवे त्रि० "शाल्वावयवा उदुम्बरादयः"सि०कौ० उदुम्बर एव स्वार्थे अण् तस्मिन् प्राप्ते । "औदुम्बरकापित्थगजाह्वयश्चेति मध्यमिदम्" इ०सं० । उदुम्बरे कृमिः पालेसमि० स० । उदुम्बरकृमिः तन्मध्यस्थकृमौ । उदुम्बर इव मण्डकः पालेसमिता०स । स्थूलमण्डके पु०

उदुम्बरदला स्त्री उदुम्बरस्येव दलमस्याः । दन्तीवृक्षे राजनि०

उदुम्बरपर्णी स्त्री उदुम्बरपर्णीवत् पर्णम् न उत्तमम् । तदर्थे

उदुम्बरावती स्त्री उदुम्बरफलानि बाहुल्येन सन्त्यस्यां मत्वा मतुप् संज्ञायां दीर्घः । नदीभेदे ।

उदुम्बल पु० उदुम्बरशब्दे रस्य वा लः । उदुम्बरे "उदुम्बलम् तृणं जलतलयाशुदम्" अथ०८,६,१७, । उदुम्बलस्य प्रभो० । २विस्तीर्णबलयुक्ते त्रि०उदुम्बलावत्तद्रूपा उदुम्बली यमस्य दूती चरतोजनाँ अनु"ऋ०१०,१४, १२, "उदुम्बली उदम्बली विस्तीर्णबली" भा० ।

उदूखल न० ऊर्द्ध्वं खं याति खा-क प्रो०नि० । तण्डुलादि कण्डनार्थं काष्ठादिरचिते १द्रव्ये, २गुग्गुलौ च । "सधान्यमुदूखलं मुसलेनाभिहन्यात्" सुश्रु० । सुश्रुतोक्ते शारीरे २सन्धिभेदे पु० सन्धयश्च सुश्रु० दर्शिताः "कीरोदूखलसाक्षप्रतरतुन्नसेवनी वायसतुण्डमण्डलग्रन्थाः" इत्यष्टविधान् सन्धीनुक्त्वा "कक्षावङ्क्षणयोर्मध्ये उदूखलाकृतिस्थाने तदस्थिकुहरस्य तथात्वम् । उदूढ त्रि०उद्+वह-क्त । १जाते, २स्थूले, ३धृते च । "उदूढशोकतिमिरेनेति" माघः । "उदूढवक्षःस्थगितैकदिङ्मुखे"किरा० ४विवाहितस्त्रियां स्त्री ।